

ENRIC GUINOT I RODRÍGUEZ

*EL RIU DE LA SÈNIA: SISTEMES DE REG I
MOLINS MEDIEVALS*

ABSTRACT

Study about the continuity of the irrigable systems of al-Andalus in the area of la Senia. The author confirms the maintenance of the best part of the hydraulic technology from the Muslims, and its integration in the political and economical feudal structures.

Arran de l'expansió de la societat feudal pels territoris de la Catalunya Nova durant la segona meitat del segle XII i per les Illes i el País Valencià en el XIII, entre moltes altres coses va produir-se en bona mesura la integració o assimilació dins els seus mecanismes de funcionament, dels sistemes hidràulics existents fins a aquell moment en la societat andalusina. Els diversos poders feudals, especialment la corona per ser la detenedora del control polític de les ciutats, des de Lleida i Tortosa fins a València, va acceptar la realitat del model d'organització espacial i formes de distribució de l'aigua i el va mantenir a grans trets, tot procedint a un repartiment de terres en les grans hortes de les viles reials tendent a fer perdurar el complexíssim sistema físic de conducció de les aigües.

En el cas valencià és ben coneguda l'existència de sis grans hortes històriques, vertebrades pels rius corresponents i que són, de nord a sud: la Plana de Castelló, el Camp de Morvedre, la pròpia horta o vega de València, l'horta d'Alzira, la de Bairén-Gandia, i la de Xàtiva, a les quals caldria afegir les inicialment incloses en el regne castellà de Múrcia: la d'Alacant, la d'Elx i la més gran, la d'Oriola. És evident que durant aquell segle XIII de transició entre el món andalusi i el feudal, ni totes eren idèntiques en extensió ni en realitat urbana en el seu marc, ni tampoc semblen presentar models organitzatius similars, però representen en conjunt els grans espais del reg que es trobaren entre les mans dels colons feudals.

Junt a elles són desenes i desenes els sistemes hidràulics de menor extensió i volum organitzatiu existents en època andalusina, i continuats amb major o menor fortuna per part dels colons cristians. Arreu, però, d'una forma majoritària i clarament en els casos de sistemes de major entitat i que s'estenien per diverses poblacions o un gran terme urbà, l'actitud del poder feudal, de la corona, va ser l'esmentada: que continuaren funcionant com "en temps de sarraïns". Per això el freqüent testimoni de veïns musulmans, al seu coneixement de com havia estat funcionant fins llavors, i el desig de mantenir les formes de repartiment de l'aigua.

Això no vol dir que no hi haguera transformacions; en petites hortes, en sistemes locals d'alqueries o a partir de captacions, ací i allà tenim indicis de com tant els camperols cristians com els petits cavallers instal·lats en les viles, intentaren i, de vegades, aconseguiren, apropiar-se en el seu benefici particular recursos hidràulics fins llavors col·lectius d'una o varies alqueries, tal com en tenim algun exemple de la Vall d'Albaida. Potser fins i tot en tinguem un exemple de molta més entitat en el cas de la Séquia Major d'Elx, amb la privatització de l'aigua per part dels feudals castellans a meitat del segle XIII, si bé no disposem encara d'arguments sòlids per a afirmar-ho.

Però en general, tal com hem plantejat, tant la corona a les grans hortes costaneres com també els senyors en les hortes majors o menors de les seues respectives senyories, intentaren no alterar dins ho possible el sistema d'organització i distribució de l'aigua malgrat l'expulsió dels musulmans i el repartiment de parcel·les entre els repobladors camperols cristians. Per exemple, Jaume I, als pocs mesos de la conquesta de la ciutat de València, atorgava el control de les set séquies de la Vega de la ciutat als hereters que regaven de cadascuna d'elles per a què repartiren l'aigua tal com era costum antigament (en temps musulmans):

"Donamus et concedimus imperpetuum omnes et singulas cequias civitatis Valencie maiores, mediocres et minores cum aquis et aquarum ductibus excepta cequia qui vocatur Regia, illa scilicet que vadit usque ad Puçolum. Quarum cequiarum aquam et aquarum ductum habeatis semper continue et incessanter die et nocte; ita quod ex eis possitis rigare secundum quod est antiquitus consuetum".¹

Justament per aquesta general continuïtat crida força l'atenció el cas del riu més septentrional de les terres valencianes i més meridional de Catalunya: el riu de la

1. 1239, desembre, 29. Privilegi de Jaume I, insert en el Aureum Opus o llibre de Privilegis de la ciutat i regne de València, edició de J. Cortès, València,

Ve a ser el mateix plantejament que havia fet el rei quatre anys abans arran de la colonització feudal de Borriana, la primera vila valenciana conquerida per Jaume I; en l'ampliació de la carta de poblament atorgada l'1 de gener de 1235 els diu: "Item, concedimus quod habeatis vias publicas et cequias sicut fuerunt in tempore sarracenorum et in eis cotidie sicut poteritis melioretis". A.C.A., Cancelleria, registre n. 479, ff. 134v-135r, publicat per V. Garcia Edo, *Llibre de Privilegis de Borriana (1233-1350)*, Ajuntament de Borriana, 1989, p.54.

Sènia, el qual, des de la segona meitat del segle XII, va esdevenir la frontera històrica entre ambdós països. Ja en la delimitació dels termes generals de Tortosa, l'aleshores anomenat riu d'Uldecona va ser posat com a fita meridional del territori de la ciutat, i el mateix va fer Jaume I en delimitar el regne de València en el text primitiu dels Furs en 1240, en la seua versió llatina: "*Vocamus et volumus ut regnum Valentie appelletur et sit a rivo de Uldecona usque ad terminum de Biar...*".²

Allò que crida l'atenció és que, tractant-se d'un riu amb aigua corrent durant tot l'any, tal com evidencien encara els testimonis i fotografies de principis del segle XX, no ha existit un gran sistema hidràulic durant l'època medieval i moderna, ni tampoc tenim indicis que existira a principis del segle XIII, abans de la conquesta cristiana. Seria, doncs, l'únic riu valencià que no ha fornint l'aigua per a una horta més o menys extensa almenys durant els segles XIII a XX.

El riu de la Sènia, amb uns 70 km de recorregut, naix als Ports de Beseit i recorre fonamentalment els cabals dels barrancs que drenen la tinença de Benifassà, dirigint-se després de forma quasi perpendicular vers la Mediterrània. La seua conca presenta dues grans zones força diferenciades abans i després d'arribar a la vila de La Sènia: un primer tram de muntanya, encaixonat en les terres altes de la Tinença de Benifassà, i un segon tram a partir de la dita vila on s'obri una extensa plana a les dues ribes amb un lent descens fins arribar a la mar, si bé el llit continua en algunes zones força encaixonat respecte a les dites planes.³ Actualment el riu de la Sènia és sempre sec llevat dels moments de revingudes i, si bé parlem de raons de reducció de pluges, influeix almenys en un altre factor com és l'existència del pantà d'Uldecona des de la dècada de 1960; per tant, com la gran majoria dels rius mediterranis del nostre país, ja no són cursos naturals sinó regulats per les Confederacions hidrogràfiques corresponents.

En tot cas, això seria una situació actual que no correspondria als temps medievals i cal buscar altres raons sobre el per què del seu no aprofitament per al reg extens en aquella època. Fa uns anys el geògraf Joan Mateu va estudiar aquestes comarques, concretament tot el Baix Maestrat, des del punt de vista geogràfic i, en parlar de la xarxa hídrica, entre altres feia una anàlisi sobre les característiques morfològiques de riu de la Sènia. Destacava especialment el peculiar tipus de sòl del llit del riu amb un elevat drenatge hídric i el que, sovint, s'hi produïsquen clots en ell que fan fins i tot desaparèixer en alguns moments el reduït cabal que ha dut en època contemporània; aquesta seria doncs una causa fonamental per a explicar el per què no hi va existir des d'època medieval un sistema hidràulic organitzat en les seues vores.

2. Fur I.1, edició de G. Colon i A. Garcia, 1970, t.1, p.108.

3 J. F. Mateu Bellés, *Geomorfología del norte del País Valencià*, Universitat de València, 1982.

Però sent importants aquestes raons és possible que puguen existir de forma complementària altres raons de tipus històric en paral·lel a les raons més purament físiques sobre el per què no hi va existir una horta organitzada en temps medievals al voltant del riu de la Sénia, restant així com una notabilíssima excepció en el context valencià.

Tal com hem plantejat abans, en el context del *Sharq al-Andalus* existeixen unes hortes històriques organitzades a les ribes dels principals corrents d'aigua; la conquesta feudal les va integrar i donar continuïtat, amb transformacions i ampliacions sovint, però basant-se en sistemes hidràulics preexistents. Així doncs, la hipòtesi que plantegem és que no hi va existir una horta baixmedieval en aquest espai perquè els conquistadors del segle XIII no la trobaren en funcionament en els anys de la conquesta. I, posteriorment, les relacions de poder entre els diversos poders feudals instal·lats a una i altra banda del riu durant l'època baixmedieval impediren la construcció de sistemes de captació i repartiment de l'aigua que foren complexos i abastaren diversos termes i senyories perquè això implicava alterar la situació inicial i els drets adquirits.⁴

1. LA INEXISTÈNCIA D'UN SISTEMA HIDRÀULIC EN TEMPS DE LA CONQUESTA FEUDAL

Sobre el primer punt, la inexistència d'un sistema hidràulic en el moment de la conquesta, els testimonis de la documentació de les dècades centrals del segle XIII, tant de l'arxiu de l'Orde de Montesa com la de la cancelleria reial, donen una imatge fefaent d'aquesta absència de sistemes de reg organitzats. Tant les cartes de poblament per als colons cristians de Vinaròs i Benicarló, com la de la vila de Peníscola del 1250 com la del terme general de Cervera del Maestrat del mateix any no fan esment per cap lloc a terres de regadiu d'una certa entitat ni a l'existència de séquies o sistemes de reg extensos. Tampoc no n'hi ha referència a les donacions del Llibre del Repartiment de l'any 1248 referides a la vila de Peníscola, la qual cosa no vol dir que no existiren petits regs locals a partir de pous i sènies, tal com indica clarament la carta de poblament de Càlig atorgada per l'orde de l'Hospital l'any 1234.⁵

4. Aquesta seria la gran diferència respecte a l'únic gran sistema hidràulic creat pels feudals arran de la conquesta del segle XIII: la Séquia Reial d'Alzira o actual Séquia Reial del Xúquer, la qual va ser bastida per ordre del rei Jaume I a partir parcialment de séquies de menor entitat d'època andalusí. En aquest cas el rei va crear-la **dins** el terme general de la vila reial d'Alzira, en un únic terme sense conflictes amb altres poders feudals i en l'espai o territori propi d'una vila amb funcions de centre comarcal: un nucli urbà.

5. El text d'aquestes cartes de poblament pot consultar-se al llibre d'E. Guinot, *Cartes de poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, 1991. Les donacions del Llibre del Repartiment, a l'edició dirigida per A. Ferrando, *Llibre del Repartiment de València*, V. Garcia editors, 1979.

La raó d'aquesta absència sembla lògic atribuir-la a la conversió d'aquest espai, concretament els districtes castrals de Peníscola i Cervera del Maestrat, en frontera militar entre el món feudal i andalusí durant gairebé 80 anys, des de la conquesta de Tortosa per Ramon Berenguer IV el 1148 fins a l'ocupació cristiana dels castells de Peníscola, Xivert i Cervera del Maestrat entre 1233 i 1234. Un període suficientment llarg com per a què la població andalusina del Baix Maestrat, entre Morella i la mar, regulara de forma absoluta, emigrara vers el sud cap a València de forma majoritària, i tan sols restaren un pocs petits nuclis poblats arrecerats en les viles castrals que intentaven protegir les vies d'accés per on hi arribaven les cavalcades cristianes, concretament la vila i castell de Peníscola vora mar, i la vila i castell de Cervera en el camí interior, a uns quinze quilòmetres de la primera. La resta de nuclis de poblament, les alqueries andalusines del Maestrat de Castelló, desaparegueren durant aqueixos vuitanta anys fruit de la seua indefensió front els saquejos cristians.⁶

D'altra banda, aquest model de poblament andalusí d'alqueries en l'espai del Baix Maestrat, difícil de detectar en els documents cristians de la conquesta i sols aclarible en el futur mitjançant la prospecció arqueològica, té una conseqüència lògica. Atenent els rastres arqueològics d'aqueixes alqueries vora el riu Cérvol, la rambla de Cervera o el riu de Sant Mateu, cal plantejar com a hipòtesi de treball l'existència d'algun tipus de sistema hidràulic organitzat entre els segles XI i XII, tant a una o les dues vores del riu de la Sénia com a les altres rambles o rius esmentats, tots els quals restarien abandonats almenys com a sistemes complexos arran de la conquesta de Tortosa el 1148. Quant a les seues característiques, són dues les possibilitats: o bé n'eren petits sistemes hidràulics lligats individualment a cadascuna de les alqueries a partir de captacions de diversa mena per a aprofitar tots els recursos d'aigua: fonts, derivacions per assut de la rambla veïna, i sénies; o bé, un sistema més extens a partir d'un o més assuts en el riu de la Sénia i els altres cursos, la qual cosa pot incloure les anteriors alternatives però que sobre tot se'n diferenciaria perquè organitzaria en un mateix sistema de reg a diverses comunitats, a diverses alqueries, tal com passa a les planes costaneres valencianes.

Fet i fet, aqueix model bé siga per una via o per altra, és el que començaria a desaparèixer a partir de la conquesta de Tortosa el 1148 i de forma definitiva a partir de l'assentament de l'orde de l'Hospital a la fortaressa fronterera d'Ulldecona el 1178, ordre militar que va esdevenir el senyor feudal de tot el tram costaner del riu de la Sénia, justament des d'on surt de les muntanyes de Benifassà fins a la mar.⁷

6. Hem desenvolupat aquest tema de la transformació del poblament andalusí del Maestrat i els Ports de Morella amb el major detall documental en E. Guinot, "Canvis i transformacions en l'organització del poblament al País Valencià arran de la conquesta feudal del segle XIII. Una aproximació", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, vol.II, 1998, Universitat de Lleida, pp.153-174

7. En la línia d'assentar nuclis armats dels ordes militars en les vies d'accés vers els regnes cristians de la Corona d'Aragó, Alfons el Cast i Pere el Catòlic establiren els Hospitalers ací, l'orde de Calatrava al gran territori d'Alcanyís, de nou els Hospitalers a Cantavella, i els Templers a la ruta de Terol a València.

L'assentament de colons cristians va ser molt lent en aquesta riba esquerra del riu de la Sénia per l'evident perill de la frontera, car les guarnicions almohades estaven a només uns vint quilòmetres al sud, a Peníscola i Cervera del Maestrat, per la qual cosa no hi hagué una veritable ocupació de l'espai agrícola fins a l'inici de la conquesta del País Valencià per Jaume I a partir del 1233. I el mateix comportament hi hauria per la part andalusí, reculant vers els nuclis castrals i abandonat les alqueries disperses i indefensables davant els saquejos de la cavalleria feudal, tal com hem apuntat abans.

2. ELS SISTEMES DE REG AL RIU DE LA SÉNIA A PARTIR DE LA CONQUESTA CRISTIANA EL 1232-33

L'orde militar de l'Hospital va ser la posseïdora de tota la riba esquerra del riu de la Sénia i de part de la riba dreta, desplegant-hi un intens procés de colonització en les dècades del 1220/40. D'una banda, va fundar fins a tres poblacions a la vora esquerra del riu: Ulldacona l'11 d'abril del 1222, La Sénia el 17 d'abril de 1232, i Alcanar el 28 de febrer de 1239.⁸ Per l'altra, a la riba dreta i en terme del castell de Cervera del Maestrat, va fundar Càlig en juliol de 1234, va atorgar una carta de poblament col·lectiva per a tot el terme castral de Cervera el 8 d'octubre de 1235, va fundar Sant Mateu i Rossell el 17 de juny de 1237, La Salzadella en desembre de 1238, i en una data indeterminada fins al 1240 els llocs de Canet lo Roig, La Jana, El Carrascal, Xert i la Barcella.⁹

Quant a les viles d'Ulldacona, La Sénia i Alcanar, les seues respectives cartes de poblament ens testimonien la donació de les aigües del terme als colons i consegüentment la creació de petits sistemes de reg a partir del seu cabal; per exemple, el llogaret de La Sénia, situat dalt d'un turó, va crear una horta en el mateix marge esquerre del riu, limitat però per la pròpia geografia física de l'entorn, a més de rebre el dret a fer un molí franc i lliure on vullgueren. En tota aquesta part mitjana del seu recorregut, el riu de la Sénia va força encaixonat respecte a les dues planures adjacents i els espais més fàcils de regar són les ribes que van quedant entre els meandres del llit, les algolejes dels andalusins. En canvi, l'aprofitament de l'aigua per a fer-la arribar a les dites planes laterals hauria implicat la construcció de séquies llargues a la vora del llit, de més d'un quilòmetre, per a guanyar altura i superar el marge del riu. Una construcció, doncs, força més complicada i costosa que els petits aprofitaments puntuals, però que, cas d'haver existit físicament en aquells anys del segle XIII, hauria estat aprofitada, reparada en el seu cas, pels colons cristians.

8. Els textos foren publicats per J. M. Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol.1, C.S.I.C., 1969, documents n°. 242, 257 i 276 respectivament.

9. Els textos estan publicats a E. Guinot, *Cartes de poblament.....*

En canvi, en el cas d'Uldecona, el riu ja no va tan encaixonat i és més senzill el poder extraure una séquia, la qual cosa és el que va fer-se justament en la segona meitat del segle XIII per part dels colons d'aquesta població. Si a partir de la carta de poblament del 1222 només algunes famílies s'hi instal·larien dalt del turó protegits pel castell del Hospitalers, cal esperar a la coneguda com "segona carta de poblament d'Uldecona", de l'any 1274, per a què es produïra la davallada del nucli de poblament al proper pla o foia, on també existia un espai marjalenc en forma de llacuna endorreica. Sens dubte des de la dècada de 1230 els seus veïns pogueren per fi roturar sense el perill dels atacs musulmanes aqueixa plana, la qual cosa acabaria portant a la petició d'aqueix any a l'orde del permís per traslladar les cases i la vila a dita zona baixa. Doncs bé, el text, entre altres molt interessants observacions, ens diu que dona als veïns de la nova vila tota l'aigua del riu de la Sénia, des del lloc de La Sénia fins al punt on s'hi fa el nou poble, però sense perjudicar "els nostres molins", els de "Na Forcadella" i "d'en Vidal Pujades", testimoni ferm de què almenys existien ja en aquell moment aqueixos dos molins a la marge esquerra del riu.¹⁰ En tot cas allò més significatiu és que, tot i ja existir una colonització cristiana en les terres de la riba dreta, tal com ara veurem, els Hospitalers donaren tota l'aigua del riu en aqueix tram per a fer la séquia "...ubi magis accipere eam volueritis...", i no en un indret concret que poguera existir anteriorment, així doncs, sense tradició d'època andalusina.

Quant a la situació del territori a la vora dreta o meridional del riu de la Sénia, a partir del 1233 el primer tram del riu, el corresponent a les muntanyes de Benifassà, va ser lliurat al nou monestir cistercenc que hi va fundar el rei Jaume I. Aqueix espai conformava una extensa vall, de difícil explotació agrària, i que mantingué sempre una personalitat diferenciada de les terres situades aigües avall del poble de La Sénia, que hi feia de porta d'entrada. Quant al segon sector del riu vers la mar, va donar-se la seua feudalització dividit en dos espais corresponents als dos districtes castrals andalusins existents fins aquell moment: el rei Jaume I es va quedar la possessió del terme del castell de Peníscola, mentre confirmava l'antiga donació dels seus avantpassats en favor de l'orde de l'Hospital del districte castral de Cervera del Maestrat. És així, doncs, com els Hospitalers esdevingueren senyors feudals de tres quartes parts aproximadament dels territoris a una i altra banda del riu de la Sénia, llevat del terme reial de Peníscola situat vora la mar.

Segons ens conta el *Llibre dels feïts*, el monarca va pactar amb els sarraïns de Peníscola la seua continuïtat en la vila, situació que va perdurar fins l'any 1248 quan, arran de la gran guerra amb els musulmans valencians, va expulsar-los del

10. 1273, març. *Llibre de Privilegis d'Uldecona*, publicat per E.Bayerri, apèndix n.4., i text també editat per J.M.Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, vol. 1, 1969.

recinte murat a un raval i va repartir-ne les cases i terres entre colons cristians. Abans, però, en 1236 i 1241 Jaume I va fundar dues pobles de cristians en el seu terme, Benicarló i Vinaròs respectivament. Allò més significatiu és que es tracta de dos nuclis situats vora la mar, per tant en el camí públic o reial entre Peníscola i Tortosa, però no hi hagué cap intent d'assentar colons en la part interior dels seus termes. La més septentrional és Vinaròs, bastida a la riba meridional o dreta del riu Cérvol, per la qual cosa no va quedar sota l'àrea d'influència del riu de la Sénia i la conseqüència és que en terres del districte castral de Peníscola, a la vora del riu de la Sénia, no va ser construïda cap vila cristiana paral·lela a l'assentament d'Ulldecona o Alcanar situades a l'altra riba.

Pareguda és la situació al següent districte aigües amunt del riu, el gran terme de Cervera del Maestrat. L'orde de l'Hospital va pactar en novembre de 1233 la continuïtat del veïns musulmans del nucli emmurallat de la vila, ocupant-ne només el castell. Durant els anys següents, del 1234 al 1250 els frares procediren a fundar diverses viles cristianes en l'esmentat gran terme castral: Càlig, Sant Mateu, Rossell, Canet, La Jana, Xert i Traiguera, però les tres creades limitant amb el riu de la Sénia, Rossell, Canet i Traiguera, no ho foren a la vora del riu sinó en tossals ubicats en planes agrícoles tres o quatre quilòmetres més al sud. De nou la conseqüència és que no hi ha cap vila en la part valenciana que siga paral·lela a la ubicació de la vila de La Sénia i, per tant, que els espais agrícoles que vertebraren les esmentades Rossell, Canet i Traiguera, amb l'annexe del Mas dels Estellesos —actual Sant Jordi del Maestrat—, no es plantejaren l'aprofitament del cabal del riu per a regar. No sembla per la documentació que tenim que en cap moment l'orde de l'Hospital intentara establir una vila cristiana a la riba dreta del riu de la Sénia i pot ser la raó consisteix en què, en ser senyor feudal de les dues bandes, pensaren en una ordenació del territori en què l'explotació agrícola del seu cabal d'aigua ja vinguera donada pels assentaments de la riba esquerra, açò és, La Sénia i Ulldecona.¹¹

Coneixement de les possibilitats del cabal d'aigua sí que en tingueren, perquè concretament l'orde de l'Hospital va procedir a establir diversos molins fariners en aquells primers anys en la riba valenciana del riu, concretament entre el 1239 i el 1240.¹² Cal doncs considerar com a possible explicació el que, com l'orde de

11. L'única vila valenciana a la vora del riu és Sant Rafel, però el seu naixement com a nucli de poblament és posterior als temps medievals.

12. El 31 de maig de 1239 fra Huc de Fullalquer, Mestre de l'Orde de l'Hospital, com a senyor del terme del castell de Cervera, va establir 2 molins al riu d'Ulldecona, a Miquel Moliner i Pere Riquer; el primer és identificat com el molí de la Tosca i el segon com aquell inferior més proper —aigües avall per tant—. Posteriorment, el 14 d'octubre de 1239, el mateix mestre procedia a fer un altre establiment de molins al mateix riu d'Ulldecona, ara a un tal Bernat de Peguerols; es tractava d'un casal de molins situat dins terme de Cervera, aigües amunt del molí de Miquel Moliner, concretament el primer dalt del molí de la Tosca —citat a voltes com el molí de la Torta per una mala

l'Hospital era el titular feudal dels dos districtes castrals situats a banda i banda del riu de la Sénia en el seu tram central, pogué plantejar-se aquesta concessió privativa a la vila d'Ulldecona de l'any 1272 mentre deixava al marge de l'accés de l'aigua a les viles fundades més al sud, les esmentades de Rossell, Canet i Traiguera, vertebrades agrícolament i amb possible reg en un altre escenari.

3. L'ALTERACIÓ DEL REPARTIMENT INICIAL DEL RIU: LA SENTÈNCIA ARBITRAL DEL 1332

En les dècades finals del segle XIII i primeres del XIV, la història política europea i de la Corona d'Aragó va crear una nova situació quant a l'organització feudal d'aquest territori. Primer, el 1294 l'orde del Temple va comprar el terme de Peníscola, amb els llocs de Vinaròs i Benicarló, al rei Jaume II. D'aquesta manera la riba dreta del riu quedava ara compartimentada entre dos termes senyoriais: el dels Templers vora la mar, i el de l'Hospital a l'interior, a més de tota la riba esquerra. Però durà ben poc aquesta situació; el procés papal contra l'orde del Temple a partir del 1307 implicà l'embargament de les seues senyories i Peníscola restà sota administració reial fins 1319, quan va ser fundat definitivament l'orde de Santa Maria de Montesa. El pacte entre Jaume II i el papa per a la seua creació implicava la possessió de totes les senyories de l'orde del Temple i de l'Hospital en el regne de València, per la qual cosa i per primera vegada, el riu de la Sénia va esdevenir frontera entre dues entitats senyoriais diferents: l'orde de l'Hospital a la riba esquerra o septentrional, i l'orde de Montesa a la riba dreta o meridional. Així doncs, dues entitats feudals que podien enfrontar-se pel control de l'aigua del riu en benefici dels seus vassalls respectius, la qual cosa implicava segons la mentalitat de l'època el benefici també dels senyors: a més vassalls i millor situats, més rendes per al senyor, la qual cosa ve a ser clarament la mentalitat del model de creixement i expansió de la societat feudal fins al segle XIII.

lectura—, i hom aclareix que al dit casal hi podia bastir els molins que vullguera fariners i drapers, la qual cosa crec que pot interpretar-se com que hi pot instal·lar les rodes que estime oportú. El tercer establiment conservat té com a data el 30 de maig següent, del 1240, i ara el beneficiari és un home dit Guillem Domingo. L'Orde de l'Hospital li estableix emfiteùticament un casal de molins al mateix riu d'Ulldecona, dins també el terme de Cervera, el primer aigües amunt de l'anterior esmentat, i li detalla que pot prendre l'aigua entre el torrent de l'Ullastre i els molins següents aigües avall, que són els que acabem de citar de Ramon de Peguerols. La història dels molins medievals del riu de la Sénia i de la senyoria de l'orde de Montesa pot veure's a E. Guinot, "Molins andalusins i molins feudals: l'ordenació del sistema hidràulic baixmedieval del riu de la Sénia", en Th. F. Glick, E. Guinot, L. P. Martínez (editors), *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2000, pp. 193-228.

Raonablement aquest nou escenari de divisió del poder feudal no va provocar una ruptura immediata dels equilibris existents fins aleshores entre les dues parts de l'antiga senyoria de l'orde de l'Hospital, però molt prompte constatem l'existència de conflictes a resoldre tant quant a l'ús de l'aigua del riu com a força motriu de molins com també directament per al reg i la beguda del ramat. L'exemple més matiner i directe fou el plet entre els dos Ordes Militars pel pagament del cens anual de 100 sous jaquesos que feien fins aquell moment els molins coneguts com de Vinatea, per ser propietat de Francesc de Vinatea, ciutadà de València i conegut pel seu protagonisme en els fets de les protestes de la ciutat i regne de València a les Corts de 1329-30 contra les alienacions del Patrimoni Reial dutes a terme pel rei Alfons IV el Benigne¹³. Concretament aquest personatge tenia dos casals de molins, drapers i fariners, al riu de la Sénia, un per cada vora del riu, descripció física que només pot correspondre als situats al peu mateix de la vila de La Sénia i coneguts actualment com molí de la Vella (vora d'aquesta vila), i molí d'en Guiot, a la vora dreta. El problema es donà per la fragmentació de la senyoria feudal arran de la creació de l'Orde de Montesa, com hem explicat, ja que esclatà el conflicte per veure quina era la proporció de cens anual a pagar per cadascú dels casals de molins; la solució adoptada fou proposar un jutge, Pere d'Espés, jurista i conseller reial, per a què arbitrara la solució però no ens consta el resultat d'aquest intent de concòrdia del 1325¹⁴.

Però el repartiment de censos era un problema menor, només qüestió d'equilibrar les quantitats tal com hem vist. El veritable problema raïa en els nous usos de l'aigua del riu; la primera meitat del segle XIV és encara un clar període de creixement demogràfic, roturador, ramader i econòmic en tots els aspectes en el País Valencià i també en aquestes terres del Baix Maestrat i del Montsià. Molt probablement el conflicte legal de com regular el repartiment del cabal del riu va esclatar arran de la confirmació signada per fra Arnau de Soler, mestre de Montesa, l'1 de juliol de 1326, d'un l'establiment anterior del Comanador de Cervera, fra Bernat

13. Vid.P.Viciano, "Entre l'erudició històrica i el pamflet polític: la figura de Francesc de Vinatea en la societat valenciana", *Revista d'Història Medieval*, Universitat de València, n.4, 1993, p.263-274.

14. 1325, febrer, 23. València. Acord entre els dos Ordes militars per a acceptar en Pere d'Espés com a jutge del plet. A.R.V., Montesa, Lligall 895, c.2357. Llibre registre, fol.266v^o-267r^o. Caldrà esperar quatre anys, al mes d'octubre de 1329, per conèixer la que potser fou la sentència definitiva; és tracta d'una nova concòrdia ara entre el mestre de Montesa, fra Pere de Tous, i el castellà d'Amposta, fra Sanç d'Aragó, per part de l'Orde de l'Hospital, per la qual accepten que Montesa es quedaria 3/5 parts del cens emfiteutic anterior —60 sous jaquesos—, pel casal de molins dit de Vinatea situat al riu de la Sénia, terme de Cervera —terme municipal de Rossell—, mentre els Hospitalers rebrien 2/5 parts —40 sous jaquesos a l'any—, de cens emfiteutic per l'altre casal de molins situat al terme d'Ulldecona —en concret a La Sénia, com ja hem dit-. (1329, octubre, 19. València. A.R.V., Montesa, Lligall 896, caixa 3358-59).

de Montsonís, en favor d'en Domingo Cogoma, veí de Canet, del dret a bastir un nou molí fariner al riu d'Uldecona o de la Sènia en el tram comprès entre el Canyo dels Millars, que va vers Tortosa, fins la peixera —assut— dels molins coneguts com de l'Olivar, propietat de Guillem d'Osona i antigament de Berenguer Forcadell¹⁵. Aquest establiment serà citat expressament en la sentència de l'any 1332 i implicarà l'obligació d'una indemnització econòmica en favor del dit Cogoma per no poder bastir el dit molí, tot i que en la segona meitat del XIV hem documentat un molí dit de Cogoma al riu.

Aquest procés és el que finalment portà a la necessitat d'una concòrdia entre l'orde de l'Hospital i l'orde de Montesa, la qual regulara definitivament l'accés dels seus vassalls respectius a l'aigua del riu. Nomenats procuradors, s'acceptà per ambdues parts la figura del bisbe de Tortosa, Berenguer de Prats, com a jutge, el qual va demanar la documentació legal que pogueren aportar ambdues parts. La concòrdia o sentència va ser dictada finalment el 25 de maig de 1332 i va significar el gran acord medieval del repartiment d'aigües del riu de la Sènia entre les dues vores, de tal manera que els poders feudals que compartimentaven el territori degueren establir de forma detallada quins i quants eren els elements que podien gaudir d'aquesta corrent d'aigua vista la demanda creixent que se n'estava produint.¹⁶

Però també és important perquè entenem que en el fons va produir-se un conflicte molt especial entre poders feudals i usuaris; això és, l'Orde de l'Hospital i l'Orde de Montesa tenien a cada vora del riu el dret eminent —el monopoli— d'atorgament de permisos per a bastir-hi nous molins o captar aigua per al reg, però d'altra banda, un segle passat des de l'inici del repoblament i amb un considerable creixement humà i econòmic a les seues vores, ja no era possible bastir nous casals de molins al riu sense afectar els drets dels ja establerts; el dret feudal no podia existir sense el coneixement del sistema hidràulic construït sobre el riu, i això mateix és el que fou regulat amb la famosa concòrdia del 1332.

La solució adoptada consistí a dividir el riu en quatre trams des del poble de La Sènia fins a la mar, i regulant-ne detalladament qui i com podia gaudir de l'aigua en cadascú d'ells: un primer tram amb ús comú de les dues ribes per a regar i molindre; un segon només d'ús per a les terres de la senyoria de Montesa; el tercer només d'ús per les terres de la senyoria de l'Hospital, i un darrer fins a la mar de nou d'ús simultani per les dues ribes. Paral·lelament el bisbe de Tortosa com a àrbitre manà

15.1326?. A.R.V. Montesa, lligall 896, caixa 2358-59. Quadern n.º 42. Còpia del segle XVIII. En els inventaris de 1345 dels molins del terme de Cervera apareix un molí de Cogoma, terme de Traiguera, entre el de Mulner o Moliner i el de Castell, aigües amunt del de la Tosca, i sembla lògic identificar-lo amb aquest establiment; d'altra banda les condicions emfitèutiques són les habituals, amb un renda en espècie de 1/5 dels guanys del molí.

16. Vegeu document transcrit al final.

que només prengueren aigua les séquies i molins existents en aquell moment, de tal manera que restava limitada la construcció de nous casals i, sobretot, bloquejada la de noves séquies, la qual cosa va a perdurar fins a la segona meitat del segle XVII quan el progressiu augment de la població portà als intents de crear-ne més.

El primer tram i el més curt és el corresponent a l'entorn de la vila de La Sénia, a la seua horta del segle XIII, respectada tal qual. La concòrdia estableix que fins a l'assut o peixera del molí d'en Marc de Pontons, aigües amunt doncs del gran molí de l'Hospital, usarien de l'aigua del riu les hortes i molins existents fins aquell moment a les dues bandes del riu simultàniament. A partir d'aquest punt i fins al molí de Castell, ubicat al costat de l'actual vila de Sant Rafel del Maestrat, només podien prendre aigua els molins existents en aquell moment a la riba dreta del riu, la pertanyent a l'orde de Montesa, mentre els vassalls de l'orde de l'Hospital a La Sénia i Ulledecona no podien fer-ne ús llevat de donar a beure els ramats. Justament el bisbe establirà el mateix per al tram següent, entre Sant Rafel i el molí de la Tosca, però assignant-lo per a reg i molta dels veïns dels dos pobles de la riba esquerra. L'ús de l'aigua pels valencians només podia ser per a beure els seus ramats i aquest caràcter d'ús exclusiu estava basat en la carta de poblament d'Ulledecona del 1273, la qual n'és citada expressament, i que pot ser obligà el bisbe a decretar l'ús exclusiu del tram anterior per part dels vassalls de Montesa per a equilibrar l'aprofitament.

Finalment, en el darrer tram entre el molí de la Tosca i la mar, és repartida l'aigua a mitges entre els veïns d'Alcanar i els de Vinaròs. Complementàriament la sentència regula l'ampliació de la séquia que va pel fons de la foia o vall d'Ulledecona i que drena la seua llacuna, portant les aigües sobrants al riu, i també en regula l'ús de l'aigua per un parell de molins situats a l'altura de la dita vila d'Ulledecona.

En resum, el que ve a fer aquesta sentència arbitral és ratificar l'estatu quo existent en aquell moment, prohibint-ne les innovacions i bon exemple és la indemnització de 3.000 sous que mana siga pagada pels veïns d'Ulledecona a en Domingo Cogoma per a què no bastisca el molí per al qual havia rebut un establiment però en un punt que corresponia al tram assignat als veïns d'aquella població en ús exclusiu. No hi ha, doncs, grans novetats ni solucions extraordinàries, sinó tan sols la necessitat de regular un ús col·lectiu de l'aigua entre poblacions que, pels canvis polítics, havien acabat en senyories feudals diferents, les de l'Hospital i Montesa.

DOCUMENT

Hi ha almenys quatre versions en els arxius de l'orde de Montesa. La més antiga i completa es un trasllat en pergami de l'any 1384, A.H.N., OO.MM., Montesa, Pergamins, carpeta 538, n. 947-P, el qual inclou tant els compromisos de les parts amb el jutge com l'acceptació per part d'aquest de les respectives proves documentals a més de l'estricta sentència final. N'hi ha també una còpia de la primera mei-

tat del segle XV de només la sentència final a l'A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre n.543c, fols. 72r-78r. Posteriorment hi ha una còpia del segle XVIII d'aquesta darrera en A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 1030c, pp.120-192, i, finalment hi ha un resum de la part de la sentència, feta també en el segle XVIII i en castellà, en A.R.V., Montesa, Lligall 896, caixa 2358-59.

1332, maig, 25. Molí de la Tosca.

Sentència arbitral donada per lo bisbe de Tortosa entre los órdenes del Spital e de Muntesa sobre la qüestió de la aygua e dels molins del riu de la Cénia, la qual sentència és stada comprovada ab lo original en lo qual és insert lo compromés de la dita sentència.

On nós, en Berenguer, per la gràcia de Déu bisbe damunt dit, àrbitre e arbitrador e amigable conposador, hoýdes e rebudes per nós totes les rahons e instruccions e scriptures públiques e no públiques per les parts a nós ofertes e per nós l'enteses e ab gran diligència vistes, regonegudes e examinades no tant solament una vegada más moltes, hoýdes encara e enteses moltes vegades les verbals rahons e instruccions les quals les dites parts davant nostra presència dir, mostrar e proposar volguerren, haüda plenera deliberació sobre les dites coses e sobre les qüestions e demandes e nego[f. 72v]ci damunt dits sobre altres coses tocant les qüestions e negoci desús dits, havén Déu davant nostres ulls e volents posar fin deguda e perpetual a les qüestions e negoci davant dits, en per açò, per beu de pau e de concòrdia e per perdonar a treballs e despeses de les parts desús dites en aquests scrits segons lo poder a nós donat per les dites parts sentencialment difinim e pronunciam segons que-s segueix:

Com a nós ne sia stada feta plenera fe del dret de la possessió o quaix del ús e ampriu de la dita aygua emperaçò sobre les demandes de la dita possessió o quaix cascuna de les dites parts de la demanda de l'altra absolvem a cascuna de les parts sobre la dita possessió o quaix perpetual callança posam. E axí matex sobre les injúries e dampnages per la una part e per l'altra e lurs síndichs e procuradors demanades e demanats aquelles parts e cascuna per sí e lurs procuradors sentencialment absolvem inposam a cascuna de les dites parts o lurs procuradors sobre aquelles injúries e aquells dampnages callança perpetual salvu emperò la condempnació o satisfació fahedora per la part dels hòmens del Espital a-n Domingo Cogoma, segons que-s segueix. Encara dehim e pronunciam que els hòmens de Ulledeona donen e sien tenguts de donar a-n Domingo Cogoma en satisfació e esmena de les messions e dans que ha fetes e sofertes en fer e construir la obra del molí en la part del terme de Cervera, tres *milia* sous de reals dels quals li deguen haver donats e pagats mil *solidos* per tot lo mes de juny primer vinent e d'ací a la primera vinent festa de Sent Miquel altres mil *solidos* e los altres mil *solidos* d'ací al derrer [f. 73r] dia del mes de jener ladonchs primer següent, jatsia que a nós sia evident dupte per cartes públiques si-l dit molí podia en aquell loch ésser construït e edificat o no,

sens perjudici de les dites cartes. Encara dehim e pronunciam que l'aygua tota que decorre e per tots temps decorrerà per lo riu de Ulldecona o de la Cénia, de la pexera dels molins que en March de Pontons ten per l'orde de Muntesa a amunt, sia partida mig per mig per a molins farinés e drapers e per abeurar bestiar e per a regar segons lo regadiu que cascuna de les parts del Orde del Spital e de Muntesa e els vasalls lurs han acostumat d'aver de la dita pexera a amunt. Retenim emperò el departiment de la dita aygua que cascuna de les dites parts en temps d'estrenyiment d'aygües cascan any que mester o hagen, se puxen entresí avenir del departiment de la dita aygua en aquella manera que a ells plaurà. En axí emperò que per lo lur departiment o avinença no volen ni entenen que sia feyt alcun perjudici al decorrimient de la dita aygua de la dita pexera avall segons que és acostumat e-stat tro al present dia. Encara sentencialment difinim e pronunciam que la dita pexera dels molins que-l dit en March de Pontons ten per lo dit Orde de Muntesa entró al cacau del molí d'en Castell, que-s ten per lo dit Orde de Muntesa e és de part del terme de Cervera, la part del Orde de Muntesa e aquells qui dret han o hauran en los molins que són o seran dins l'espay desús dit, puxen pendre si's volran éntegrament tota la aygua del dit Riu de Ulldecona o de la Cénia a molre solament e obs de molins drapers, salvu que puxen regar si's volran los [f. 73v] Orts qui són entre la céquia e el riu dins l'espay desús dit, ço és, de la dita pexera dels molins d'en Pontons entró al cacau del dit molí d'en Castell, axí emperò que tota la dita aygua o aquella part que del dit riu pendran segons que desús és dit, haien a tornar continuament e éntegra e sens frau al riu al dit cacau del dit molí d'en Castell. E de la part que és ves lo terme de Ulldecona dins lo dit spay de la dita pexera entro al cacau del dit molí d'en Castell e en dret d'aquell cacau, l'orde del Spital ni lurs vasalls ni alcuna altra persona del dit terme de Ulldecona no puxen treher per null temps alguna part poch ni gran del aygua del dit riu a regar ni a molrre, salvu que retenim que puxen abeurar lurs bestiar propis e aquells que seran erbejats e han o hauran empriu en lur terme el dit riu en la part que és ves Ulldecona. Encara que si los dits bestiar que abeuraran el dit riu en la part del dit terme de Ulldecona dins lo dit spay passaran part l'aygua en ves lo terme de Cervera, que per lo dit passatge no sien penyorats ni carnejats ni cayguts en alguna pena en aytant com l'arenal e glera de la aygua s'estén comunament sens rouina gran. Encara sentencialment difinim e pronunciam que-l Orde del Spital e sos vassals puxen reebre si's volran en lo cacau del dit molí d'en Castell e d'aquí avall tota l'aygua del dit riu e menar e treher al terme d'Ulldecona a necessitats de molins fariners tan solament e de regar e d'abeurar bestiar lurs propis e erbetjats e que po[f. 74r]den haver empriu en lur terme e a qualsevol altre ús sens perjudici dels molins hedificats el terme d'Ulldecona, del dit cacau del molí d'en Castell a avall segons la carta del atorgament de la aygua fet als dits hòmens d'Ulldecona per l'onrat frare Berenguer d'Almenara, castellà d'Emposta, ab carta pública feyta per en Guiem Taraschó, notari públich per auctoritat real XII° kalendas aprilis anno Domini M^o CC^o LXX°

tercio, la qual carta volem que romanga en sa força exceptat en ço que per nós en la present sentència és sentenciat e pronunciat, e declarant entró a la vila d'Uldecona e oltra la vila entró al cap hon comença la céquia de la Lacuna per la qual volien treher l'aygua en ves les Aventalles, e en lo dit loch sia feyt per los dits hòmens de Uldecona per tot lo mes de juny primer vinent un molló d'argamassa, de gruxa de VI palms e de alçària de XII palms de cana de Tortosa, e d'aquí avant la dita aygua per a regar ni per a negun altre ús per negun temps no puxen passar ni amenar ni aemprar aytant com tendrà l'endret del dit molló de muntanya a muntanya. Salvu emperò que en temps de necessitat, de minva d'aygua, puxen omplir de la dita aygua la bassa que és e-l camí públich que va d'Uldecona a Tortosa, la qual bassa és davant la vila de les Aventalles, la qual cosa puxen fer tota hora que la dita bassa sia execa en tal manera que covinentment no y poguessen abeurar ni pendre aygua. Retenim emperò que si del dit cacau del molí d'en Castell alguna partida de la aygua escaparà o decorrerà per lo riu entró al molí que és dit de la Torta, que la part del Orde de Muntesa e sos vassalls puxen abeu[f. 75v]rar en la dita aygua lurs bestiaris propis e els erbatgats en lur terme franchament e sens carnatge e pena alguna. E si per aventura los dits bestiaris passaran part l'aygua que-s decorre e-s decorrerà per lo riu dins lo dit spay, no sien penyorats ni carnejats ni cayguts en alcuna pena si donchs no exien ultra l'arenal e la glera del riu en ves lo terme de Uldecona. Encara pronunciam e sentencialment difinim que-l Orde de Muntesa ni els vassalls lurs dels termes de Cervera ni de Peníscola ni de Vilanaroc ni algun d'ells no puxen pendre per null temps del cacau del molí d'en Castell entró a la pexera del molí de la Torta alguna part o parts de la aygua que decorre o decorrerà per lo dit riu a molre ni a negun altre ús sinó abeurar los dits bestiaris segons que deús és dit. Encara difinim e pronunciam que-l molí que ara es dit d'en Erbolí haia a pendre l'aygua del riu ab pexera en guisa que en lo riu de la pexera amunt hon ell pendrà l'aygua romanga abeurador als bestiaris caminants e altres bestiaris de la una part e de la altra, en lo qual abeurador los dits bestiaris puxen ésser abeurats sens pena alcuna segons les declaracions dels altres abeuradors del dit riu. Encara difinim e pronunciam que-ls hòmens de Uldecona sien tenguts de fer a lur cost e a lur missió, de la primera vinent festa de Sent Johan del mes de juny en un any una céquia tan pregon e tan ampla que suficientment puxa reebre en per tots temps les aygües que-s decorren e-s decorreran de tot lo regadiu de la orta e de la foya e de la vila de Uldecona, la qual céquia començ en la sort de na Queralta, que-s té ab lo vall e va[f. 75r]ja entró sobre la bassa del Engollidor, e de la dita bassa entró al cap de la céquia que-ls dits hòmens de Uldecona tenen per a decòrrer l'aygua de la foya, axí que la dita céquia e el decorriment del engollidor los hòmens d'Uldecona sien tenguts de tenir en condret suficientment e contínua per tots temps en tal guisa e en tal manera que les dites aygües que's decorreran de tot lo regadiu de les dites orta e foya e vila puxen venir a la dita céquia e decorre per aquella entró a la céquia de la foya e per la dita céquia de la foya al riu e a la mare [sic]. Entenem emperò

que de la dita céquia nova lo regadiu qui és entre la dita céquia nova entró a la mare del engolidor, puxen pendre aygua a regar aquells qui han e hauran heretat e orts en aquella partida segons la tanda ordenada o els dies que-ls vendrà de regar segons los altres vehins e no en altra manera, e axí que en continent com hauran regat dejen e sien tenguts cascun de tornar l'aygua a la dita céquia nova, e axí matex entenem d'aquells que han acostumat de regar de la bassa del Engolidor a avall que no puxen regar sinó segons la tanda ordenada o els dies que-ls vendrà de regar segons los altres vehins e no en altra manera, ni pus heretats regar que dentro ací han acostumat de regar e encontinent que hajen regat dejen e sien tenguts cascun de tornar éntegrament la dita aygua a la céquia, la qual aygua tornada a la céquia per que-s buyda la foya alcú no puxa pendre tota ni partida a regar ni a molre, ans franchament vaja en lo riu tro al cacau del molí de la Torta. Encara pronunciam e sentencialment difinim que tota l'aygua del riu, [f. 75v] del cacau del molí de la Torta a avall puxa pendre lo molí o molins que en Pere Galí ha dins lo terme de Ulldecona, a molre tan solament, e no a negun altre ús, e l'aygua que escaparà del dit molí que torna e deu tornar al riu, puxa pendre tota lo molí de les Canals qui és dins lo terme de Peníscola, e del cacau del dit molí de les Canals que-s el dit terme de Peníscola, los hòmens del Canar puxen pendre entró a la mar la meytat de tota l'aygua per a regar e per abeurar tant solament lurs bestiaris propis e aquells qui seran erbatjats e-l lur terme e a altres qui han o hauran poder de aemprar lo terme d'Ulldecona e no a negun altre ús, la qual aygua com hauran regat encontinent sens alcun frau dejen e sien tenguts de tornar al dit riu e-l cacau qui és davall lo dit molí de les Canals. E l'altra meytat de la dita aygua puxen pendre entró a la mar los hòmens del terme de Paníscola e Vinalaroç per a molre e per a regar e per abeurar lurs bestiaris propis e aquells qui seran herbetjats e-ls lurs termes e per a tot altre ús que a ells plàcie. Emperò si en temps de necessitat d'aygua axí que no pogués bastar a la una part ni a l'altra los del Canar e aquells qui han los molins o hauran el terme de Vilanaroç, del cacau del molí de les Canals a avall la hon l'ayguàs partex tro a la mar, se volran avenir entresí que per dies certs la una part o l'altra prenga tota l'aygua, que u puxen fer sens tota pena. Encara pronunciam e jutjam que los hòmens de Paníscola e de son terme e de Vilanaroç e de son terme e els hòmens de Ulldecona e del Canar e de lurs térmens, puxen abeurar lurs bestiaris propis e aquells qui seran erbetjats e-ls lurs térmens e al[f. 76r] tres bestiaris que han o hauran poder de aemprar los dits térmens en l'aygua que decorre o decorrerà per lo dit riu del cacau del molí de la Torta entró a la mar, franchament et quítia, axí que si algun bestiar o bestiaris dels desús dits propis o erbetjats o altres han o hauran a empriu de aemprar los dits térmens, passa o passaran part l'aygua del dit riu vers los térmens de Ulldecona e del Canar en l'arenal o en la glera de la aygua, e axí matex alcun bestiar o bestiaris propis o erbetjats dels dits hòmens de Hulldecona e del Canar e de lurs térmens o d'altres que han o hauran aempriu e-ls dits térmens, passarà o passaran part l'aygua en ves lo terme de Peníscola e de Vilanaroç en l'are-

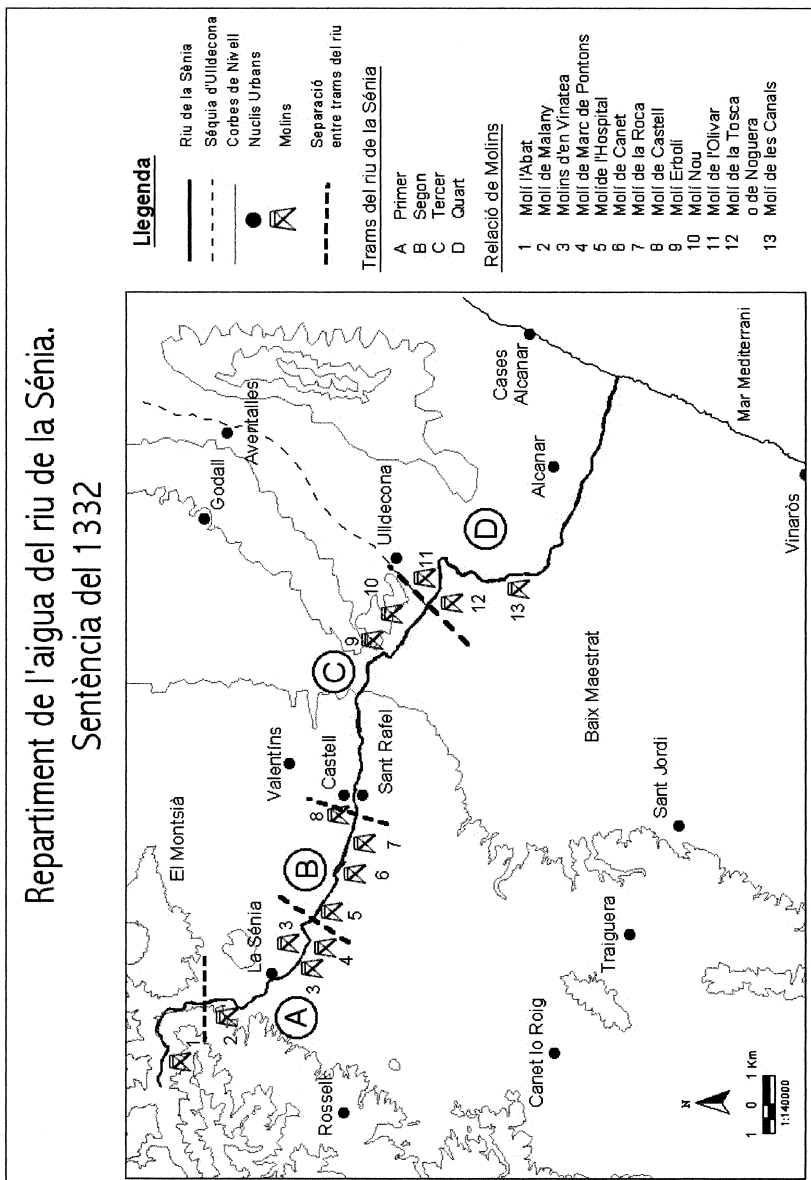

nal o en la glera, que-l dit bestiar o bestiaris no puxen ésser penyorats ni carnejats deçà ni dellà ni sien cahuts en alcuna pena per lo passatge desús dit si donchs no exien fora l'arenal e glera de cascuna part del riu aytant com l'aygua del riu pren sens gran rouina. Encara pronunciam e sentencialment difinim que tota l'aygua que's decorrerà per lo dit riu entró a la pexera que ara és o d'aquí avant serà del molí de la Torta entró al pont començant a avall o aytanta com penren volran puxen pendre l'orde de Muntesa o sos vassalls per a obs del dit molí sufficientment e encara si regar volran ço qui és entre la céquia e el riu, e aquella sien tenguts de tornar al cacau del dit molí de la Torta. Encara pronunciam e sentencialment difinim que-l Orde del Espital e els hòmens de Ulldecona contínuament sien tenguts de donar sufficientment en per tots temps, de la céquia del re[f. 76v]gadiu de Ulldecona aygua al molí o molins qui solen ésser dits de na Forcadella e ara són d'en Bernardo d'Osona, lo qual molí o molins sentencialment difinim no poder ésser mudat o mudats per propri moviment del senyor o senyora del dit molí o molins qui són o seran d'aquí avant ni encara per atorgament feyt per la senyoria de Ulldecona, com no puxen ésser mudats sens perjudici evident e gran dan del molí de la Torta, la qual aygua que escaparà o decorrerà del dit molí o molins del dit Bernardo d'Osona puxen pendre lo senyor o senyors dels dits molins de la Torta en lo riu e menar éntegrament als dits molins si-s volran a molre tan solament e no a negun altre ús salu si regar volran ço és que és propri ara del dit molí de la Torta entró en la sua céquia e el riu, la qual aygua sien tenguts de tornar éntegrament e sens alcuna frau e machinació al cacau dels dits molí o molins de la Torta. Entenem emperò que-l Orde del Spital e els hòmens de Ulldecona, en temps de necessitat d'aygua, puxen pendre tota l'aygua de la dita céquia a regar la orta e les heretats del dit molló a ençà mentre que mester l'auran sens tota frau e machinació que no sia feyta al dit molí del dit Bernardo d'Osona ni al dit molí de la Torta. Encara entenem que en temps que los hòmens de Ulldecona tota l'aygua menaran e poran menar segons que dit és, si alcuna quantitat de la aygua decorrerà o escaparà de la céquia on lo molí del dit n'Osona deu pendre l'aygua al [f. 77r] dit molí que lo senyor del dit molí que ara és d'en Osona puxa retenir e ajustar en la bassa que ha aquella quantitat d'aygua poch o gran e d'aquella molre com porà. E açò matex puxa fer lo senyor del molí de la Torta com serà escapada al dit molí. Retenim emperò e salvam e declaram que no contrastant ço que per nós damunt és stat sentenciat e pronunciat, les dites parts e singulars de aquelles puxen pendre e aemprar de la dita aygua a beure e a regar a mà sens céquia o reguero e a lavar draps e vexells e a obrar e abeurar bésties grosses e menudes e altres necessitats d'ells e de lurs companyes e de lurs alberchs. Absolvents per aquesta nostra sentència totes secrestacions o empires entró al dia de huy fetes de la aygua desús dita, donants poder a les dites parts e al dit en Guillem Erbolí que la dita aygua puxen usar de continent e d'aquí avant per tots temps segons la forma de la nostra sentència damunt dita. Encara dehim e declaram que del cap del riu entró a la mar, los bestiaris e bésties de cascuna de les

dites parts que abeuraran e-l dit riu no cayguen en alcuna pena ni puxen ésser carnejats ni penyorats si donchs no exien fora l'arenal o glera que-l riu a acostumat de tenir de la una part e de la altra, salu en temps de gran rouina. Totes e sengles coses per nós desús dites, pronunciades, difinides e declarades nós, dit àrbitre e arbitrador segons lo poder a nós donat per les dites parts, dehim, sentenciam, difinim, jutjam, declaram e manam per beu de pau e de concòrdia [f. 77v] e per perdonar a treballs e despeses per les dites parts e per cascuna d'aquelles e per lurs procuradors per tots temps éntegrament e sens alcuna frau, machinació e lesió ésser tengudes, conplides e no corrempudament observades sots les penes en los dits compromeses contengudes, posades e expressades. Retenim emperò a nós segons la forma del primer compromés que puxan declarar e enterpretar après la present nostra sentència o pronunciació quant e quant e quantes que vegades request ne serem per les dites parts e per la una tant solament si algunes coses en aquesta nostra present sentència o pronunciació apparran obscures o duptoses. Retenim encara que la present nostra sentència faça dret tant solament entre els compromeces e ratificants e fermants los compromesses damunt dits e a nulla altra persona per aquesta present sentència no puxa alcun prejudici ésser feyt o engenrat.

Lata sententia hec die lune, hora vesperorum que fuit VIII° kalendas junii anno Domini M^o CCC^o XXX° secundo, iuxta hospicium molendini de la Torta qui est ultra rivum de Ulldecona o de la Cénia, presentibus dictis Raymundo Gondçalbi et Guillermo Lorach, procuratoribus, et Dominico Cogoma nec non dictis Miquaele Minorisse et Guilermo de Ponte, procuratoribus, presentibusque venerabilibus fratre Ferrario de Bars, Ordinis Hospitalis tenente locum comendatoris Ulldecone, Poncis de Guàrdia, camerario, Francisco de Corbino, decano sedis Dertusensis, Petro de Marçano, rectoris ecclesie de Gandesia, Guillermo de Nogaria, rectore ecclesie vallis Traygarie, Raymundo de Bars, iurisperito dicte civi [f. 78r]tatis Dertusensis, Johanne Eximini de Montetornesio, et Raymundeto de Sancto Minato, ad hec vocatis pro testibus specialiter et rogatis. Ego Berengarius, Dertusensis episcopus, arbiter et arbitrator predictus subscribo.

Sig+num Guillermi Geraldi, notarii publici Dertusensi et per totam terram et dominacionem illustrissimi domini regis Aragonnum auctoritate regia qui predictis interfuit et de mandato dicti reverendi domini arbitri predictam sentenciam in hanc publicam formam scribi jussit cum supraposito etc.

Repartiment de l'aigua del riu Sènia